

HET OUDE VLAARDINGS'

C. van Bree

1. Inleiding

Het oude Vlaardings: is er iets over bekend? Er is wat Vlaardings uit de vorige eeuw overgeleverd. Het oudste ons overgeleverde dokument is uit 1854, een briefje van baggeraars gericht aan B en W om meer loon te krijgen. Dit briefje is weliswaar in het algemene Nederlands geschreven, althans in iets wat daarvoor moet doorgaan, maar het Vlaardings komt er op bepaalde punten duidelijk doorheen. Van januari 1871 dateert een vertaling in het Vlaardings van de gelijkenis van de verloren zoon (Lukas 15: 11-32), van de hand van burgemeester Pieter Karel Drossaart (naar wie een lange straat in Vlaardingen is genoemd). Deze vertaling (voortaan aangeduid als *gelijkenis* staat in het Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon uit 1874 van Johan Winkler, een verzameling vertalingen van genoemde gelijkenis in een groot aantal dialecten. Winkler voorziet de vertaling van Drossaart van enig commentaar. Hij is heel vriendelijk over het Vlaardings: "Het echte vlaardingsch zooals het door de eenvoudige vlaardinger visscherlui wordt gesproken, heeft iets bekoorlijks en ongeunstelds en is zeer welluidend" (blz. 149). Een gedeelte van de gelijkenis wordt hierbij afgedrukt. Van een paar jaar later, uit 1878, dateert een vertaling in het Vlaardings, eveneens van de hand van Drossaart, van het Rooms-Katholieke dogma van de Onbevleete Ontvangenis (voortaan aangeduid als *dogma*. We vinden deze vertaling in een verzamelbundel uitgegeven door J.A. Alberdingk Thijm. Van 1882 dateert een gedicht in een Schiedamse almanak van een zekere D. (burgemeester Drossaart?), getiteld "Mijmering van een Vlaardingschen waker" (voortaan: *Mijmering*). Een vertaling van een aantal woorden en woordgroepen in het Vlaardings danken we aan een in 1879 door het Aardrijkskundig Genootschap georganiseerde enquête (*de enquête-Kern*). Ook nu is het burgemeester Drossaart die voor de vertaling heeft gezorgd.

Er is ook óver het oude Vlaardings geschreven. Er is een artikel van A.F. Stolk uit 1880 en er zijn nog wat

opmerkingen, uit 1910, van P. van West. Voor nadere informatie verwijs ik naar de bibliografie; daar worden ook nog wat latere publikaties genoemd, aan sommige waarvan ik het nodige voor mijn bespreking ontleend heb.

Het Vlaardings zoals dat heel vroeger gesproken werd, valt natuurlijk niet meer te horen: we hebben uit die oude tijden nu eenmaal geen platen of bandjes over. We kunnen het echter wél lezen en we kunnen proberen uit spellingen af te leiden hoe het mogelijk geklonken heeft. Voordat we echter met het oog daarop de teksten zullen bekijken, is het goed iets over het begrip dialect te zeggen.

Hoewel het oude Vlaardings aanmerkelijk minder van het algemene Nederlands verschilde dan nu nog bijvoorbeeld met het Twents het geval is, beschouwen we het toch als een dialect. Een dialect is goed beschouwd ook een taal, maar dan, vergeleken bij het zojuist genoemde algemene Nederlands (gewoonlijk Algemeen Beschaafd Nederlands of Standaardnederlands genoemd), een taal met een lage status. Men gebruikt in dit verband wel het woord *plat*: "dat Vlaardings is toch zo'n platte taal". Zuiver taalkundig beschouwd berust zo'n oordeel nergens op. Wat is er eigenlijk voor plats aan een uitspraak (die je ook nu nog vaak kunt horen) als *maain* voor *mijn*? Het gaat er tenslotte maar om dat je begrepen wordt, en diezelfde uitspraak is volstrekt geaccepteerd in een taal als het Duits (*mein*). Het Vlaardingse *maain* wordt als plat, onbeschaafd beschouwd omdat die uitspraak aange troffen wordt bij mensen die "onbeschaafd" zijn, althans voor zodanig worden aangezien door andere mensen die zichzelf voor "beschaafd" houden. Het plat of onbeschaafd vinden van bepaalde dialecten is dus een kwestie van maatschappelijke vooroordelen.

De taalkundige beschouwt alle talen en dialecten als in feite even waardevol; dialecten moeten we dan zien als talen die niet de kans gekregen hebben om de status van standaardtaal te krijgen. Hiermee is overigens niet bedoeld dat *maain* de correcte uitspraak is wanneer men zoals in vele situaties geboden is, het algemene Nederlands wil spreken; dan moet het woord natuurlijk met een keurige *ei* worden uitgesproken.

We beschouwen het oude Vlaardingse dialect dus als een volwaardige taal en zoals iedere volwaardige taal beschikte het over een grammatica (spraakkunst) en een woordenschat. De grammatica valt in de bekende onderdelen uiteen: klankleer, vormleer (verbuiging en vervoeging), zinsleer (syntaxis). We zullen ons hier alleen met de klankleer bezighouden maar ook daarbij zullen we niet naar volledigheid streven. Ons uitgangspunt nemen we in de gelijkenis; waar nodig en mogelijk betrekken we ook de andere teksten in onze beschouwingen. Bij iedere klankeigenaardigheid stellen we twee vragen: 1. hebben er zich in latere perioden veranderingen bij voorgedaan? 2. in hoeverre is er inderdaad van een typisch Vlaardingse eigenaardigheid sprake? Bij de beantwoording van de tweede vraag zullen we vooral gebruik maken van delen van kaartjes die we, met toestemming van Dr. Jo Daan, ontleen aan haar Atlas van de nederlandse klankontwikkeling (Anko).

GELIJKENIS VAN DEN VERLOREN ZOON IN DEN TONGVAL VAN DE STAD VLAARDINGEN

Medegedeeld door den heer P.K. Drossaart, burgemeester te Vlaardingen januari 1871 (In nederlandse spelling).

11. D'r was ereis 'n man, in die ad twee zeune.
12. In de jongste d'rvan zei teuge z'n vaeder: vaeder! geef mij m'n part van t' goed dat ik van je mot ebbe. In toen deelden-i 't.
13. In kort daeaerop, toe de jongste zeun alles bij mekaar ad, reisden-i nae 'n vor land, in daeae leefden-i zoo overdaedig, dat i al z'n goed d'r deur brocht.
14. In toe-d-i alles verteerd ad, kwam 'r 'n gròete ongersnòed in dat land in toe leed-i gebrek.
15. In i gong een in vervoegden-em op z'n land om de varrektes te oeien.
16. In i wou z'n buik volle mit 't varrektesvoer, maeaeer geen mens gaf 't em.
17. In toe-d-i tot z'n zich zelve ekomme was, zaid-i: oeveul uurlinge van m'n vaeder ebben overvloed van bròed, in mot ik nou vergaeen van den onger?
18. Ik zel opstaeen in nae m'n vaeder toegaeen in ik zel teugen 'm zeggen: vaeder! ik eb ezondigd teugen den emel in teugen jou!
19. In ik ben niet meer waeerdig om je zeun te ieten; je most mijn 'n uurling van je maeke.

2. Problemen met de h

Het eerste woordje waarnaar we kijken, is het woordje *ad* in vers 11. Daar hebben we wel de meest bekende eigenaardigheid van het Vlaardings: het "weglaten" van de *h*, beter gezegd: het ontbreken van deze klank. En de keerzijde ervan: het hypercorrecte zeggen of schrijven van de *h* waar hij gezien vanuit het algemene Nederlands niet thuis hoort. Moeilijkheden met de *h* zijn in alle teksten zeer duidelijk aanwezig. In het dogma vinden we, evenals in de Mijmering en in de enquête-Kern, vormen met hypercorrecte *h* naast vormen zonder *h*: *halderzaeligste*, *hallemachtigen*; *eiligen*, *emelsche*. Vormen zonder *h* ontbreken in het briefje van de baggeraars: de schrijver daarvan is er zich kennelijk van bewust geweest dat hij aan deftige heren schreef en is erin geslaagd de *h* nergens weg te laten; hij schiet echter duidelijk door naar de andere kant. In de gelijkenis treffen we alleen *h*-loze vormen aan, geen hypercorrecties. Winkler rept in zijn commentaar van "de zeer flauwe uitspraak of geheele verzwijging der *h*" (blz. 149). Was de *h* in het Vlaardings van zijn tijd nog niet helemaal verdwenen? Stolk en Van West vermelden zowel het "weglaten" van de *h* als het hypercorrecte gebruik ervan. In de enquête-Kern wordt het correct en hypercorrect uitspreken van de *h* aan de klemtoon toegeschreven. De "problemen" met de *h* zullen vele Vlaardingers nog bekend zijn; we hebben er vele anecdoten aan te danken. Thans vormen ze een uitstervend verschijnsel: door de invloed van de school komen ze - dat is tenminste de indruk die ik bij onderzoek heb opgedaan - bij jongeren niet meer voor.

Het ontbreken van de *h* en als gevolg daarvan de problemen met deze klank gezien vanuit de norm van het algemene Nederlands zijn overigens niet alleen kernmerkend voor het oude Vlaardingen. Ook Schiedam en Overschie worden in dit verband door Winkler (blz. 148, 149) genoemd. En als we naar kaartje 1 kijken, dan zien we dat het hele zuidwesten van het Nederlandse taalgebied (Vlaanderen, het Nederlandstalige noorden van België, hierbij inbegrepen) en ook kustplaatsen als bijv. Scheveningen de *h* als dialectklank (dialectfoneem) missen. Reeds Winkler (blz. 149) wijst op dit punt op de verwant-

Kaart 1

schap tussen het Vlaardings en dat wat hij het Strandhollands noemt, het dialect van de kustplaatsen. Met die kustplaatsen zal Vlaardingen van oudsher door visserij en zeevaart veel contact hebben gehad.

3. Vlaardingse eu-klanken

In vers 11 staat ook het woord *zeune* voor 'zonen'. Een *eu*-klank voor bepaalde *oo*'s kwam, blijkens andere teksten en beschrijvingen, meer voor: *weune*, *geweun*, *zeumer*, *veugel*, *meugelijk*, *azeneute* 'hazelnooten' (de slot-*n* wordt zoals in het hele westelijke Nederlands normaal is, niet uitgesproken). Voor de *oo*'s van bijv. *boom*, *hoog*, *groot* zullen we die *eu* echter nooit aantreffen doordat die *oo*'s als we maar ver genoeg in de taalgeschiedenis teruggaan, een andere oorsprong blijken te hebben (voor meer informatie over de herkomst van klanken zie mijn *Historische Grammatica*). Ook die *eu*'s voor *oo*'s blijken niet alleen Vlaardings te zijn. Zie hiervoor kaartje 2 waar blijkt dat we *veugel* voor 'vogel' in het hele zuidwesten van het taalgebied kunnen aantreffen.

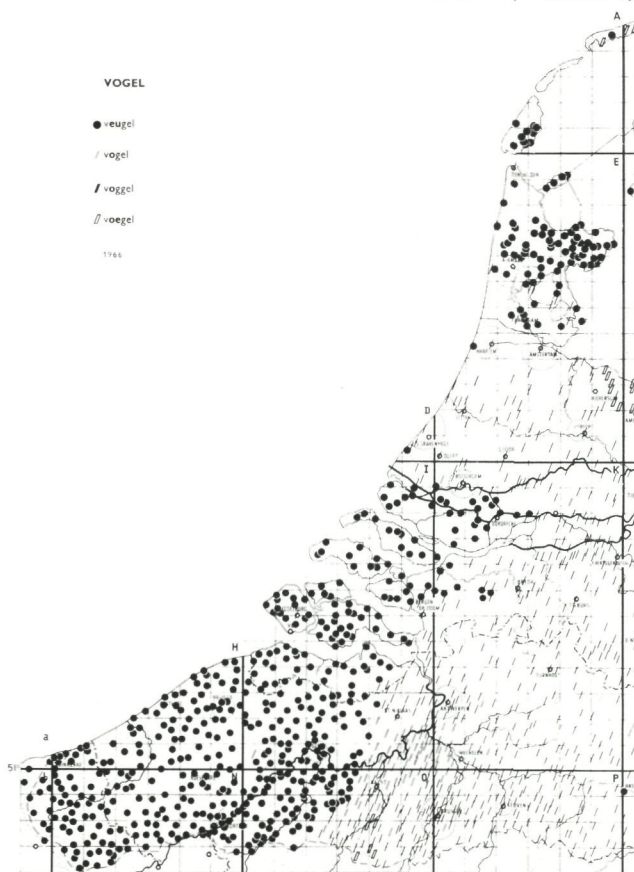
Andere *eu*'s treffen we aan waar het Standaardnederlands *ee* heeft: *teuge* (vers 12 van de gelijkenis), *oeveul* (vers 17), *deuze* (vers 24). In beide gevallen

hebben we wel met een verschijnsel te maken dat nu, behalve misschien in grappig bedoelde taal, verdwenen is.

4. De blatende ae

Geheel verdwenen is zeker het verschijnsel dat de *aa*-klank *èè*-achtig wordt uitgesproken. Op die uitspraak wijst de spelling *vaeder* met «ae» (vers 12); een dubbele «ae»-spelling vinden we o.a. in *daeaerop* in vers 13. De «ae»-spelling vinden we ook in de *Mijmering* (1882) en in de enquête-Kern (1879). Die 'blatende' klank zoals Winkler het in zijn commentaar (blz. 149, 152) uitdrukt (de klank doet inderdaad

Kaart 2 (= ANKO 3)

enigszins aan het geluid van een schaap denken), moeten de 'vlaerigers' al vroeg verloren hebben. Stolk (1880) vermeldt deze uitspraak niet en ook latere onderzoekers hebben hem niet meer aangetroffen.

Ook wat deze klank betreft was het Vlaardings niet uitzonderlijk. Zie kaartje 3 waarop we de *ae*-klank ook genoteerd vinden voor Zeeland en de Zuidhollandse eilanden en voor de kustplaatsen Scheveningen, Katwijk, Noordwijk en Zandvoort. Ook in verband met de "blatende" *aa* wijst Winkler nadrukkelijk op de verwantschap tussen het Vlaardings en het Strandhollands.

5. Aais kost mensevlaais

In vers 12 vinden we ook de woorden *zei* en *mij*. Opvallend is dat die woorden op een voor ons zo gewone manier gespeld zijn. Was de uitspraak net zoals heden ten dage in beide gevallen *ei*? (N.B. Aan het spellingsverschil «*ei*»/«*ij*», "korte" en "lange" *ei*, beantwoordt in het Standaardnederlands geen uitspraakverschil!) Merkwaardig is dan wel dat genoemde Stolk opmerkt: "De *ei* en *ij* zweemen naar *ai*: *laiken*, *kaiken*, enz." We hebben hier de *aai*-uitspraak die we nu zeer frequent kunnen horen; vergelijk nog voor «*ei*» *aailant*, *maait* enz. In het oude Vlaardings kwam deze uitspraak ook wel eens voor *ee* voor, bijv. in de uitdrukking die ik mijn moeder nog wel heb horen gebruiken: *aais kost mensenvlaais*. Heeft Drossaart misschien een steek laten vallen en is de *aai*-klank hem niet opgevallen? Met die conclusie moeten we voorzichtig zijn. Waarom zouden wij het beter weten dan iemand die het oude Vlaardings met eigen oren heeft kunnen horen? Ook in het dogma spelt Drossaart «*ei*», nu niet alleen voor onze «*ei*» maar ook voor «*ij*»: vgl. *vrei*, *weize* enz., een bewijs dat er in ieder geval geen uitspraakverschil was. Hetzelfde doet hij in de enquête-Kern. Dat er geen uitspraakverschil blijkt ook uit het briefje van de baggeraars waarin consequent «*ij*» gespeld wordt: *klijnigijt*, *zijn hijl* enz. In de Mijmering vinden we weliswaar «*ij*» naast «*ei*» maar geen enkele aanwijzing voor een *aai*-uitspraak.

Ook Winkler noemt in zijn commentaar bij de gelijkenis deze uitspraak niet. In andere vertalingen

Kaart 3 (= ANKO 5)

van de gelijkenis treffen we hem wel aan, o.a. in die voor Rotterdam en Oud-Beierland, en we treffen hem ook aan in het in het Schiedams geschreven verhaal van de brandersknecht van 1882 (in de bundel van Leopold en Leopold, deel 1). Voor Rotterdam merkt Winkler (blz. 147) op dat de klank *ai* (in bijv. *bai*, *aige*, *uitkaik*) niet te "volmondig" moet worden uitgesproken en dat hij tussen *ei* en *ai* in klinkt. Elders (blz. 145) merkt hij op: "De *ei* en ook de *ij* hellen in eenige Maashollandsche tongvallen zeer sterk naar de *ai* over; vooral in den tongval van Rotterdam is dit het geval".

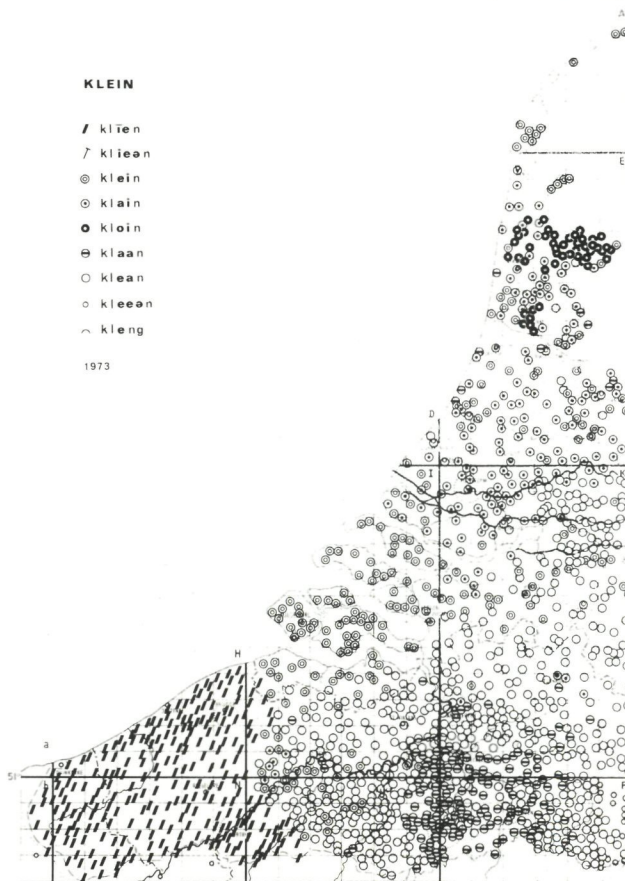
Een volwaardige *aai*-klank zoals er nu te horen valt, kwam dus kennelijk in die tijd zelfs in Rotterdam nog niet voor; dus waarom zou Vlaardingen niet nog de oudere *ei*-klank hebben gehad (de *aai* moet wel als een verdere ontwikkeling van de *ei* worden beschouwd)? Opmerkelijk is dan wel dat Stolk al in 1880 een tendens in de richting van de *aai*-uitspraak vermeldt. Het Vlaardings zou dan rond die tijd een verandering van *ei* in de *aai*-richting hebben doorgemaakt of waarschijnlijk beter geformuleerd (want taalverandering is altijd een geleidelijk proces): een verandering van overwegend *ei* naar overwegend *aai*. Die verandering zou verband kunnen houden met de economische ontwikkeling van de stad in die tijd, van oude vissersplaats tot haven- en industriestad. Die ontwikkeling kan ook intensievere contacten met zich mee gebracht hebben met plaatsen als Schiedam en Rotterdam, die de *aai*-klank al hadden en die in Vlaardingen bevorderd kunnen hebben. Verder valt in dit verband op een sterke immigratie te wijzen (er is sprake van een sterke bevolkingstoename). Immigranten, als ze bijvoorbeeld van de eilanden kwamen, kunnen de *aai*-klank mede bevorderd hebben.² Ook de verdwijning van de blattende *ae* zou in het licht van bovenstaande gezien kunnen worden; in de Rotterdamse gelijkenis en in het verhaal van de brandersknecht vinden we in ieder geval geen aanwijzingen voor deze klank.

Dat verschillende uitspraken, dus een *ei*- en een *aai*-achtige uitspraak of, in het algemeen, verschillende taalvormen naast elkaar bestaan kunnen hebben, blijkt uit opmerkingen van Winkler (blz. 149): het oude Vlaardings is nog onder de echte "Vlaeringers" (zee- en visserlui) in gebruik maar bij menigeen uit de deftige burgerstand moet het wijken voor het "gewone maashollandsch" (hiertoe behoort o.a. het dialect van Rotterdam) en in de voornaamste stand voor het "moderne hollandsch" (de voorloper van het hedendaagse Standaardnederlands). De echte Vlaeringers zouden dan nog *ei* gezegd kunnen hebben, de Maashollands sprekenden een klank die in de richting van *aai* ging, en de mensen van de voornaamste stand dan weer een *ei*, die ook toen zeker de "beschaafde" uitspraak van het Standaardnederlands is geweest. Maar een beetje speculatief is dit allemaal wel. Dat een

taalverandering via taalvariatie verloopt, is echter een heel gewoon verschijnsel.

Ook Stolk noemt verschillende bevolkingsgroepen. Hij onderscheidt enerzijds de vissersbevolking en allen die daarmee in betrekking staan, en anderzijds de landbouw- en de handwerkstand. "Deze (nl. groepen) onderscheiden zich o.a. ook door hun taal, hetgeen voor een geoefend oor duidelijk merkbaar is." Zouden de handwerkers en de landbouwers sneller tot *aai* geneigd geweest zijn dan de vissers? Het is jammer dat noch Winkler noch Stolk hun mededelingen met voorbeelden illustreren. Hun indelingen verschillen ook

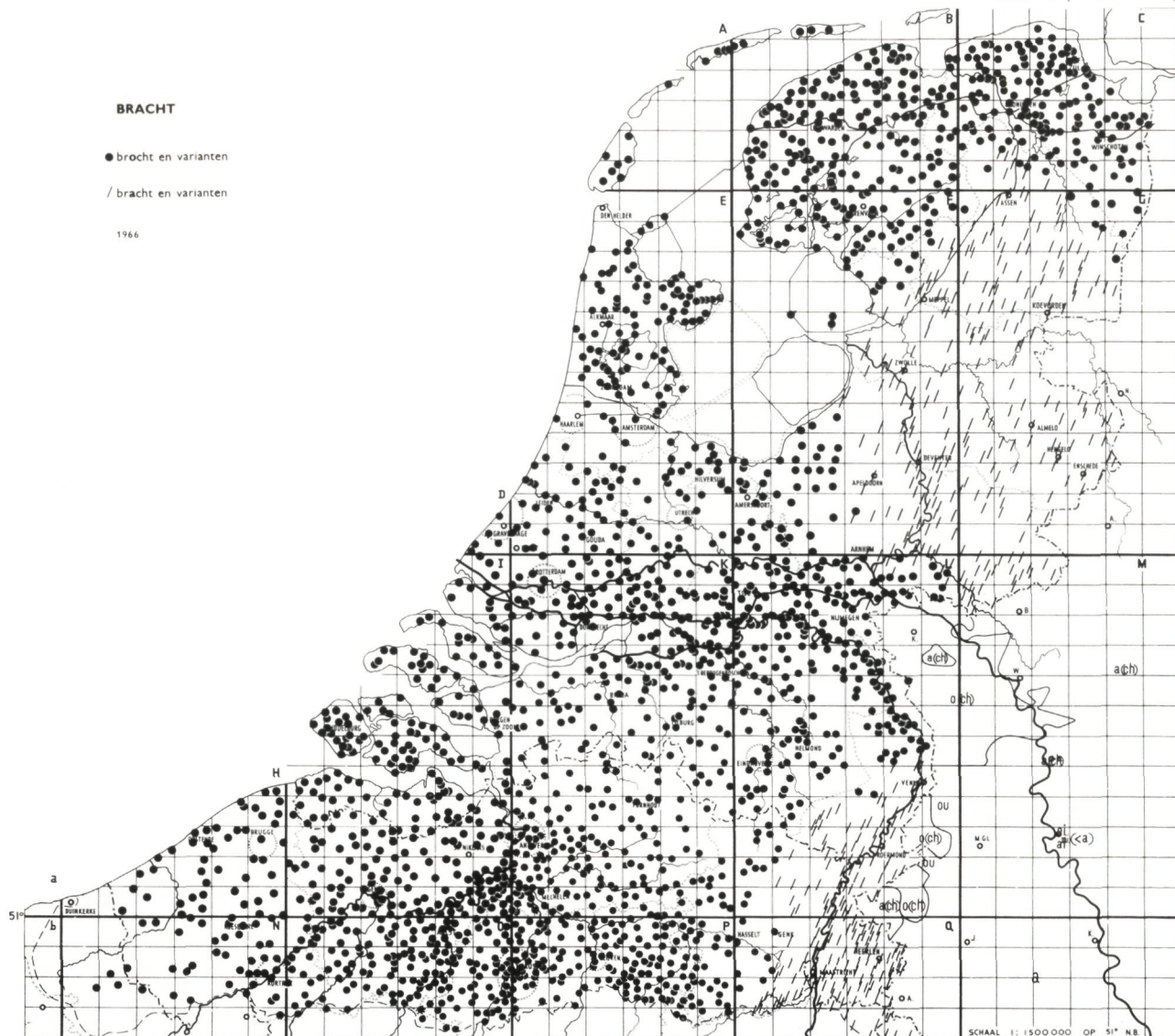
Kaart 4 (= ANKO 17)

duidelijk: die van Winkler is verticaal (naar drie standen), die van Stolk is er een naar beroepsgroep, waarbij met de genoemde groepen wel in de laagste stand blijven zitten.

Dat de *aa*i-klank helemaal niet zo typisch Vlaardings is, is nu al wel duidelijk geworden. We kunnen het nog eens nagaan met kaartje 4, waarop de klinker van *klein* in kaart is gebracht.

Kaart 5 (= ANKO 2)

6. O voor a

In vers 13 vinden we de vorm *brocht*; verderop in de gelijkenis treffen we *of* voor 'af' aan. Zo'n *o* in plaats van een *a* kwam wel meer voor: *doch(t)*, *borsten*, *rot*. Kaartje 5 laat zien dat *brocht*, met de *o*-klank, verre van alleen Vlaardings is. Het blijkt de vorm van het grootste deel van het taalgebied te zijn; in het oosten, o.a. in Twente, vinden we echter een *a*. Soms kun je zo'n *o*-klank nog wel eens horen: *o, ik doch dat je...* De hier besproken klank mogen we niet verwarren met de *o*-achtige klank voor *a* (dus niet een regelrechte *o*) die we speciaal vóór bepaalde medeklinkers als bijvoorbeeld een *m* kunnen horen: vergelijk *Rotterdam* dat in het hedendaagse Vlaardingen en ook in Rotterdam soms bijna als *Rotterdom* klinkt. Deze tendens van de *a* in de richting van een *o* is naar het zich laat aanzien een betrekkelijk modern verschijnsel.

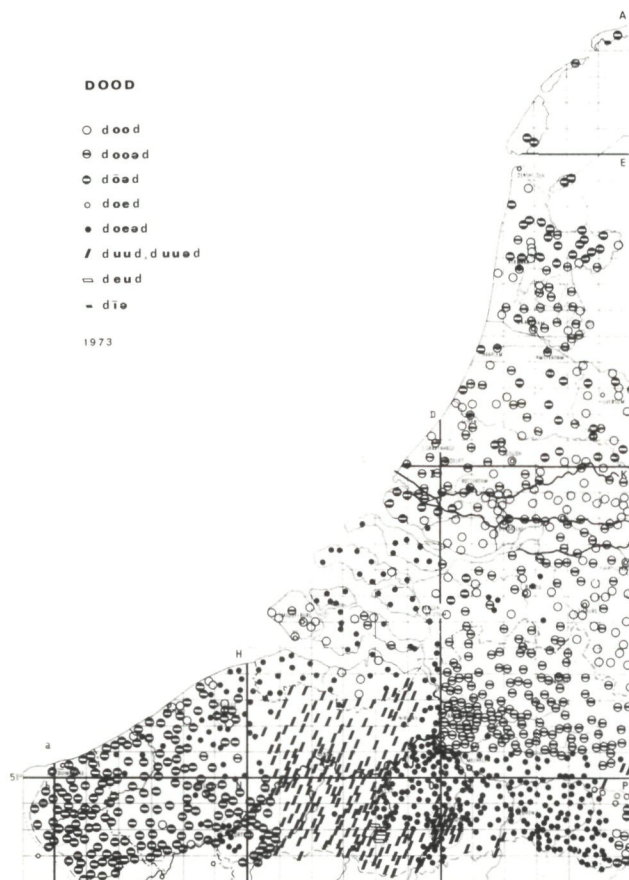
7. Een merkwaardige klank voor oo

Vreemde spellingen vinden we in vers 14: *gròete*, *ongersnòed*. Verder op in de gelijkenis vinden we *bròed* en *dòed*. Het gaat hier om een klank voor sommige *oo*'s van het Standaardnederlands. Voor andere *oo*'s vinden we zoals we al gezien hebben, een *eu* (in bijv. *zeune*), en het Vlaardings kon ook gewoon *oo* hebben, bijv. in een woord als *kogel*. Van West beschrijft de klank die ons hier interesseert, als een lange *òò*. Stolk is niet geheel duidelijk. Hij zegt van de *oo* (we nemen aan dat hij hiermee de klank in kwestie bedoelt) dat deze zeer gerekt is en bijna de klank van de engelse *oa* heeft "behalve in open lettergrepen". We kunnen in dit verband bijv. aan Engels *broad* denken. Wat we met de toevoeging "behalve in open lettergrepen" aanmoeten, is niet duidelijk. De manier waarop Drossaart de klank weergeeft, laat vermoeden dat er op die *óó* nog zoiets als een "stomme *e*" volgde, dus dat de klank iets van een tweeklank (difong) had. Dat klopt met het commentaar van Winkler (blz. 152): "De *òë* klinkt tweelettergrepig en wel als een zeer heldere, gerekte, scherpe *o*, gevolgd door een toonloze *e*." In een noot bij het dogma, waarin de klank met *ô* wordt aangeduid, wordt hij (door Drossaart zelf?) vergeleken met een korte *o* die dan langer moet worden aangehouden. Van het verschil in beschrijving,

al dan niet met op het eind een toonloze *e*, hoeven we geen al te groot probleem te maken: het verschil tussen *òò* en *òë* is miniem.

Van West wijst erop dat de klank voorkomt in woorden waarin volgens de oude spelling (De Vries en Te Winkel) in open lettergreep dubbel (*oo*) gespeld moest worden: «groote», «nooden», «brooden», «dooden». Deze spelling is bij officieel besluit in 1947 afgeschaft. Oudere lezers zullen er vanuit hun schooltijd zeker nog wel herinneringen aan hebben. In de gelijkenis komt de klank in kwestie toevallig alleen vóór *d* en *t* voor maar we mogen aannemen dat hij in het oude Vlaardings ook vóór andere medeklinkers te horen was. Hiervoor kunnen we ons beroepen op het dogma; daarin vinden we als voorbeelden met *ô*: *ôtmoeđ*, *Trôster*, *gelôf*, *ôgenblik*, *altôs*, *alzô*, *elôfd*. (Vergelijk oude spellingen als «gelooven», «oogenblik», «alzo»). Ook op de enquête-Kern kunnen we hiervoor een beroep doen: vgl. *lôven*, *lôof*, *ôore*, *ôk*, *grôte*, *bôome* enz., of op de Mijmering: *ôk*, *dôd*, *lôver* enz.³ Merkwaardig is dat in de gelijkenis drie keer het woord *vroolick* voorkomt, met dubbel «*oo*» gespeld maar zonder aanduiding van een bijzondere uitspraak. Dit is merkwaardig omdat volgens de oude spelling inderdaad «*oo*» gespeld moest worden. Een fout van Drossaart? Niet erg waarschijnlijk gezien het feit dat het woord drie keer voorkomt. Waarschijnlijk dus had het betreffende woord door welke oorzaak dan ook de bijzondere uitspraak niet (meer).

Dat we voor standaardnederlands *oo* in het oude Vlaardings soms die *òò*-achtige klank en soms *eu* of gewoon *oo* aantreffen, moet zoals reeds aangeduid (zie 3) uit verschil in herkomst verklaard worden. We hebben hier met heel oude uitspraakverschillen te maken die in het oude Vlaardings en blijkens Winkler (zie blz. 143) in het hele Maashollands nog voorkwamen maar in het Standaardnederlands intussen al verdwenen waren. Ze zijn dat ook in het moderne Vlaardings. In vele dialecten kunnen we ze nog - en soms op een nog ingewikkelder manier - terugvinden, zo bijv. in het Vlaams en het Zeeuws. Op verschil in herkomst was ook de oude spelling van De Vries en Te Winkel gevaseerd. Kaartje 6 laat de uitspraak van het woord *dood* zien. De uitspraak met een lang aan-

Kaart 6 (= ANKO 19)

gehouden *o* gevolgd door een naslag (een soort toonloze *e*, weergegeven door middel van een omgekeerde «e») komt nog steeds in de buurt van Vlaardingen (zie Voorne-Putten) voor.

8. De ui-klank

In vers 16 staat het woord *buik*. Daar lijkt niets bijzonder mee aan de hand te zijn: het oude Vlaardings lijkt de ons uit het hedendaagse Standaardnederlands bekende *ui*-klank te hebben gehad. Ook

aan de *ui*-woorden in het dogma, de enquête-Kern en de Mijmering valt niets bijzonders af te lezen. We kunnen echter zeggen dat het bijzonder is dat er niets bijzonder te zien is. Uit latere getuigenissen, o.a. die van Stolk, is ons namelijk een *oi*-klank bekend. Zo klonk *huisje* wel als *oisie*. Stolk vermeldt echter dat *ui* en *oi* naast elkaar voorkomen: in sommige woorden *ui*, in andere *oi* (dus afwisseling per woord). Misschien hebben we hier een parallellie met de *ei*-/*aai*-kwesie. In de Oud-Beierlandse vertaling van de gelijkenis treffen we de *oi*-klank aan in *boik*, *hois* en *boite*, in de Rotterdamse vertaling wordt merkwaardigerwijs gewoon «ui» gespeld: *uit*, *huïs*. We vinden de *oi* echter wel in het Schiedamse verhaal "De brandersknecht" (zie 5): *loi* 'lieden', *ois*, *koiere*. Het is niet onmogelijk dat we hier weer het oude Vlaardings op een verandering betrappen, van *ui* naar *oi*, en dat de omgeving (bijv. Schiedam) die verandering heeft gestimuleerd. De parallellie met *ei*/*aai* gaat dan wel in zoverre niet op dat we anders dan met de *aai*-klank het geval is, *oi* voor *ui* niet vaak meer zullen horen, wat overigens niet wil zeggen dat de *ui* in het hedendaagse Vlaardings altijd helemaal aan de standaardtaalnorm beantwoordt. Kaartje 7 laat zien dat de *oi*-klank nog steeds in de buurt van Vlaardingen (IJsselmonde, Hoeksewaard) voorkomt.

9. IJ zel nae je iete

In vers 19 komt de vorm *ieten* 'heten' voor, ook bekend uit wat de achterblijvende meisjes hun met de vloot vertrekkende vrijers narieten: *ij zel nae je iete!* Andere woorden met zo'n *ie* voor *ee* die in het Vlaardings voorkwamen, zijn: *stien*, *bien*, *ien*, *allien*, *twie*, *twiede*. Het interessante is dat deze *ie*-klank overeenkomt met de bekende dubbele «e»-spelling in open lettergreep van De Vries en te Winkel: «steen», «beenen», «eene». Zo'n *ie*-klank zullen we niet aantreffen wanneer in open lettergreep enkele «e» gespeld werd: «geven», «leven» enz. Het verschil in spelling gaat ook in dit geval op een oud uitspraakverschil terug dat in het Standaardnederlands al verdwenen was maar in het oude Vlaardings blijkaar nog bestond. Het uitspraakverschil moet dan weer uit een verschil in herkomst van de klanken verklaard worden. Vreemd is dan wel dat we op grond van de herkomst de *ie*-klank

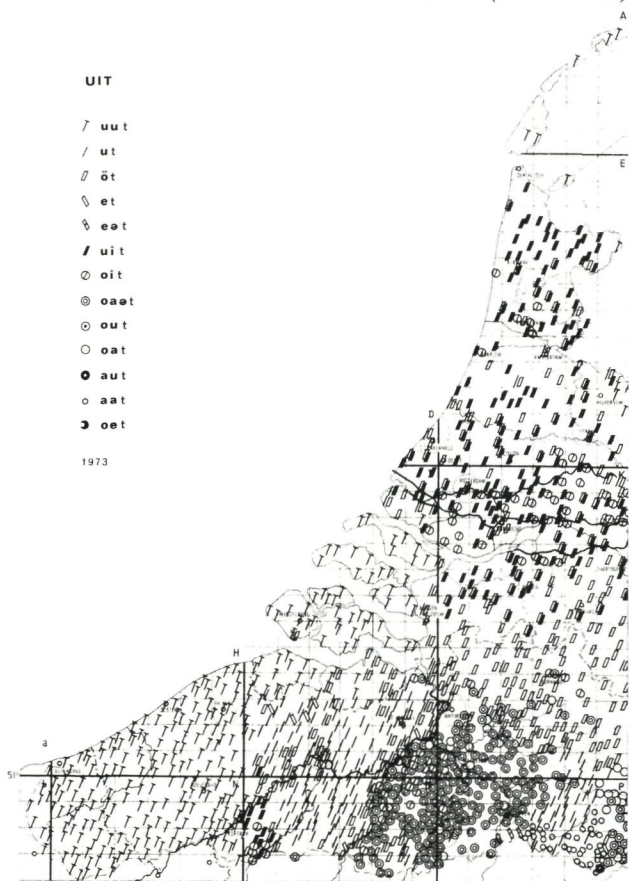
ook in *deelden* (vers 12), *geen* (vers 16) en *kleere* (vers 22) zouden verwachten (vergelijk *kleere* met «ee»-spelling). Moeten we voor *deelden* en *geen* een gewone *ee*-klank aannemen (*kleere* zal wel, vóór *r*, de ook nu geldende lange *i*-klank hebben gehad) of hadden deze woorden dan weliswaar geen *ie* maar dan toch een andere uitspraak dan woorden als *geef* (vers 12), *leefden* (vers 13), *emel* (met één «e», vers 18)? In het dogma, de enquête-Kern en de Mijmering ontbreekt *ie* voor *ee* geheel. Wel vinden we in de beide eerstgenoemde bronnen het spellingverschil «e» - «ee» in open lettergreep: vergelijk (in het dogma) bijv. *gebéje*, *emelsche* enz. met *eele*, *heenige* 'enige' enz. Wijst dat

op een uitspraakverschil of heeft Drossaart gewoon de toen geldende spelling van het Standaardnederlands gebruikt? (Vreemd is in het dogma de spelling *géjest* met qua herkomst dezelfde klinker als *heten*, met de opmerking dat men in de uitspraak duidelijk de *j* laat horen). Van West vermeldt geen *ie*-woorden maar hij wijst wel op een verschil in uitspraak alnaargelang de herkomst (en de spelling). Zo wordt volgens hem *been* met de *ee* van *beer* uitgesproken (dus met de *i*-achtige klank die we nu nog vóór *r* horen), althans, voegt hij eraan toe, door een groot deel der bewoners. Andere woorden met die klank zijn *heele*, *leenen*, *zeemen*, *zee*. "(...) in woorden met de enkele *e* klinkt die letter (begrijp: klank) goed (conform de standaardtaal), bijv. leger, meten, zeven, melig." Als Winkler (blz 144) voor het Maashollands vermeldt dat daarin het oude uitspraakverschil nog bewaard gebleven is, doelt hij waarschijnlijk op hetzelfde als Van West (in de Rotterdamse gelijkenis komt overigens ook een *ie*-vorm voor: *hiet*).

Misschien hebben we hier opnieuw een geval van variatie binnen het oude Vlaardings. Al naar de herkomst vallen de woorden met *ee* in twee groepen uiteen: de groep *geven* en de groep *stenen* (oude spelling: «steen» en «steenen»). De eerste groep had een 'gewone' *ee*, de tweede groep de klinker van *beer* (vergelijk Van West) maar soms ook, speciaal vóór dentalen (tandmedeklinkers) als bijv. een *n*, een *ie*. De beide uitspraken, dus *steen* met de *ee* van *beer* of met een *ie*, kunnen heel goed naast elkaar voorgekomen zijn. De eerste uitspraak kan het Vlaardings om de termen van Winkler te gebruiken, meer met het Maashollands, de tweede meer met het Strandhollands verbonden hebben. Is het al te speculatief te veronderstellen dat de *ie* vooral door de vissers zal gebruikt zijn?

Kaart 8 (van het woord *steen*) laat nog eens duidelijk zien dat we ook nu niet met exclusief Vlaardingse eigenaardigheden te maken hebben. De beide hierboven besproken uitspraken komen nog altijd in de buurt van Vlaardingen voor. Duidelijk valt af te lezen dat de *ie*-klank althans in Zuid-Holland inderdaad een kustklank is. In het Vlaardings zoals het nu gesproken wordt, komen naar mijn indruk beide uitspraken niet of nauwelijks meer voor.

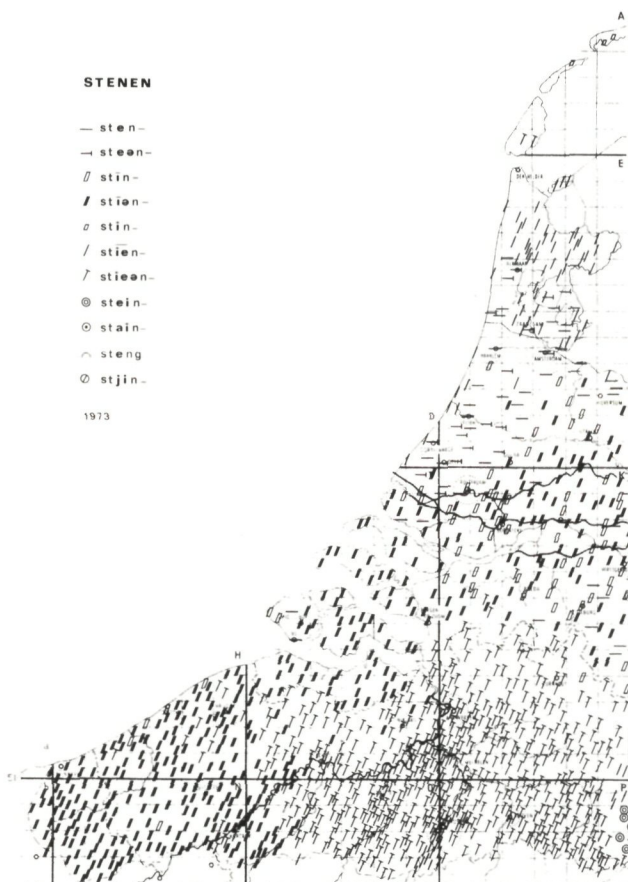
Kaart 7 (= ANKO 12)

STENEN

- sten—
- steen—
- // stin—
- / stien—
- o stin—
- / stien—
- / stieen—
- ⊙ stein—
- ⊙ stain—
- ⊙ steng—
- ⊙ stjin—

1973

Kaart 8 (= ANKO 16)

10. met 'n stikkezakke naar je werk

Het woord *stik* voor 'stuk' komt in de gelijkenis zelf niet voor, wél in het commentaar van Winkler. Hij citeert (blz. 149) een medelijdende Vlaardingse vissersvrouw die tegen een arme, hongerige knaap zegt: *Joei! wil je 'n stik 'è', dan zel 'k je 'n stik gee'*. *Stik* is hier gebruikt in de betekenis 'boterham'. Het zinnetje is waarschijnlijk van Drossaart afkomstig; we vinden het nl. terug in de enquête-Kern. We vinden het woord ook in de Mijmering: *stik brôd*, verder in het verhaal van de brandersknecht (Schiedam): *stik brood*, en in de gelijkenis in het dialect van 's Gravenzande: *roch de*

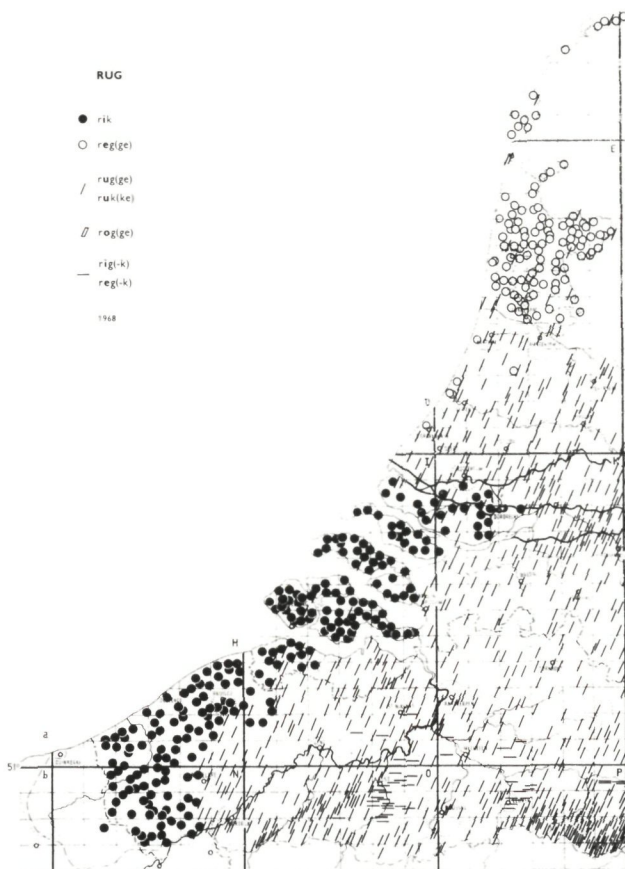
zeun heelemaal van z'n stik 'raakte de zoon helemaal van z'n stuk'. In de betekenis 'boterham' heeft het nog een tijdje voortgeleefd in het bekende *stikkezakke*, waarmee de arbeiders vroeger naar hun werk gingen. Als we qua uitspraak *stik* met *stuk* vergelijken, constateren we dat in *stuk* wél, in *stik* niet de lippen gerond zijn. We zeggen dan ook wel dat in *stik* ontronding heeft plaatsgevonden. Andere woorden uit het oude Vlaardings met die ontronding zijn *bregge* 'brug', *kneppel* 'knuppel', *pet* 'put', *krik* 'kruk' (we zien dat de ontronde klinker ook een *e* kan zijn). Het Zeeuws heeft ook nog *rik* 'rug' (Winkler, blz. 133, noemt dit woord ook voor het Westland); in plaats van *pet* heeft het *pit* en in plaats van *bregge* *brigge*.

Kaart 9 (= ANKO 4)

RUG

- rik
- reg(ge)
- / rug(ge)
- / ruk(ke)
- // ro(ge)
- rig(-k)
- reg(-k)

1968

Kaart 9 (*rug*) laat zien waar heden ten dage de ontronde vormen nog teruggevonden worden. Dat blijken de kustgebieden te zijn, waarbij we voor de *e* in het noorden en voor de *i* in het zuiden moeten zijn. Interessant is dat ook het Engels ontronde vormen heeft: *stick*, *pit*, *ridge*, *bridge*. de kusten aan weerszijden van de Noordzee gaan dus gelijk op. Het hedendaagse Vlaardings is intussen, zoals ook uit het kaartje blijkt, de ontrondingen kwijtgeraakt.

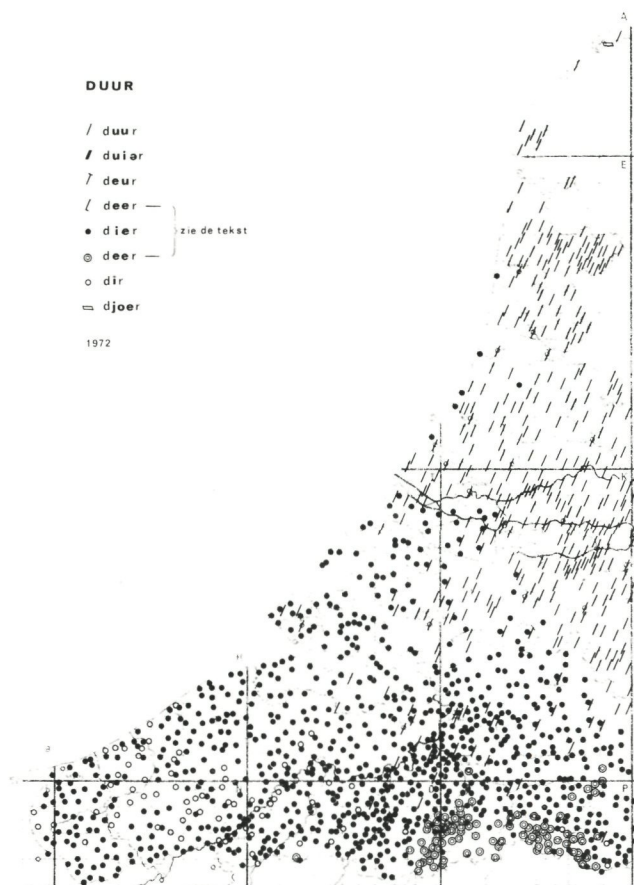
11. ie voor uu

Woorden met *ie* voor *uu* ontbreken in de gelijkenis. In het dogma treft ons echter de vorm *bestiere* voor 'besturen' en in de enquête-Kern *vier* voor 'vuur'. Nog een ander voorbeeld is *dier* voor 'duur' (in de Rotterdamse gelijkenis vinden we *nou was goeie raad* *dier*); zoals blijkt gaat het steeds om de positievóór *r*. Merkwaardig is dan wel dat in het briefje van de baggeraars tot twee keer toe *duur* voorkomt: *in den duurre tijt, in den duren tijt*. Waarschijnlijk hebben we hier een aanpassing aan de standaardtaal; nogmaals blijkt dat de schrijvende baggeraar er zich van bewust was dat hij aan deftige heren schreef (vgl. 2).

Kaart 10 laat zien dat *dier* voor 'duur' nog steeds in de buurt van Vlaardingen voorkomt. Vlaardingen zelf staat erop met het teken voor *duur*. Dat beantwoordt aan mijn ervaringen: ik heb *dier* nooit in Vlaardingen horen gebruiken.

12. De Randstad-diftongering

In 9 hebben we de mogelijkheid besproken dat woorden als *deelden* en *geen* een van onze *ee* afwijkende klinker hebben gehad. Die mogelijkheid geldt dan niet voor *geef*, *leefden*, *emel*. Als deze woorden inderdaad met een "gewone" *ee* zijn uitgesproken, dan valt op dat we bij Drossaart geen aanwijzingen vinden voor een uitspraak die voor het hedendaagse Vlaardings en trouwens voor de hele Randstad zo karakteristiek is, een uitspraak min of meer als tweeklank (diftong): *geef* klinkt dan ten naaste bij (maar dan moet er wel van een forse diftongering sprake zijn) als *geif*. Een lichte diftongering is in ieder geval bij westelijke sprekers zeer gewoon (*geef*), in

Kaart 10 (= ANKO 13)

tegenstelling tot bijv. Twenten die een zuivere één klank (monoftong) spreken; een te sterke diftongering wordt echter niet als "beschaafd" beschouwd. Deze diftongering is overigens kenmerkend voor alle *ee*'s, ook die met andere oorsprong dan in *geef*, dus ook voor die in *deelden*, *geen* enz. (zie 9). Ook *oo* en *eu* diftongeren in de Randstad: bij sterke diftongering klinkt *groot* ongeveer als *grout* en *neus* als *nuis*.

Was er in de tijd van Drossaart nog geen sprake van diftongering (van *ee*) of was ze nog niet zo sterk dat ze opviel? Ook Stolk vestigt er niet de aandacht op en we vinden er evenmin aanwijzingen voor in de Rotter-

damse gelijkenis. Die vinden we wel in de Leidse vertaling: *twei, teige, verteird* (vóór *r!*), en ook in de Haagse: *twai, dail, vertaird*; bij de Leidse vertaling vermeldt Winkler (blz. 113) dat de Leidenaar, "even als veel andere Hollanders", achter sommige *o*'s duidelijk een *u* laten horen, "waardoor deze *o* bijna tot den tweeklank *ou* wordt". In andere, meer noordelijke plaatsen in Zuid-Holland kwam de diftongering dus al duidelijk voor; vandaar kan ze zich verder naar het zuiden hebben verbreid. Bij mijn weten is de oudste bewijsplaats van 1854, uit de 4e druk van Hildebrands Camera Obscura, in de schets van de Leidse peuraar, waarin het woord *tweeledig* met "platte" Leidse uitspraak wordt weergegeven: *tweileidig*.

13. Afsluiting

We hebben gezien dat vele "typisch Vlaardingse" eigenaardigheden in feit dat helemaal niet waren. Wel kunnen we misschien zeggen dat er van een voor het Vlaardings typische combinatie van eigenaardigheden sprake was. We hebben ook gezien dat vele van die eigenaardigheden intussen verdwenen zijn. Andere zijn ervoor in de plaats gekomen, mogelijk uit naburige dialecten, waarbij we in de eerste plaats aan het Rotterdams en het Schiedams (Winkler: Maashollands) denken: zo zou de *aai*-uitspraak voor «ei»/«ij» heel goed daarvandaan gekomen kunnen zijn; hetzelfde geldt voor de *oi*-klank voor *ui*. Mogelijk houden de veranderingen verband met de economische ontwikkeling, van overwegend vissersplaats naar haven- en industriestad, met daarmee gepaard gaande een sterkere oriëntatie op Rotterdam en Schiedam en een toenemende immigratie. Daarnaast heeft ook de standaardtaal haar invloed uitgeoefend. Ook voor het verdwijnen van de blatende *ae* hebben we aan het Maashollands gedacht maar hier zou ook heel goed de invloed van de standaardtaal in het spel geweest kunnen zijn. Daaraan moeten we zeker denken bij het verdwijnen van de problemen met de *h*, van de *eu*-klanken, van de *i* en *e* voor *u* en van de *oi* voor *ui*. Ook het verdwijnen van de uitspraakverschillen bij *oo* (zie 7) en bij *ee* (zie 9) moeten aan invloed van de standaardtaal worden toegeschreven. Bij de standaardtaal moeten we dan vooral denken aan de geschreven vorm ervan waarmee door het verbeterde onderwijs

steeds meer Vlaardingers in aanraking kwamen. Bij de *oo* en de *ee* (en ook bij de *eu*) is het eenheidsresultaat echter niet altijd in overeenstemming met de standaardtaalnormen. We hebben in 11 gezien dat deze klinkers in het hedendaagse Vlaardings en in het hele Randstadgebied een sterk diftongische uitspraak kunnen hebben. En ondanks de invloed van de standaardtaal blijft men in Vlaardingen en ook elders de «ei»/«ij» als *aai* uitspreken.

De lotgevallen van een stad weerspiegelen zich in de taal die er gesproken wordt. Sociaal-economische veranderingen en als gevolg daarvan andere oriëntaties en andere communicatie- en immigratiepatronen leiden tot andere taalvormen. Het Vlaardings is echter niet alleen veranderd, het is ook minder typisch geworden. En ook daarin weerspiegelen zich de sociale veranderingen: onderwijs, het toegenomen verkeer, de sterkere mobiliteit van de bevolking, de media, hebben een uniformerend en nivellerend effect. Het Vlaardings was vroeger als niet zo "typisch" maar het is dat nu minder dan ooit het geval geweest is. Opmerkelijk is dan wel dat bepaalde "platte" uitspraken zich niet alleen in Vlaardingen maar over een heel groot gebied uitstekend weten te handhaven. Verschillen tussen plaatsen onderling, in het geografische vlak, verdwijnen; sociaal bepaalde verschillen, tussen diverse lagen van de maatschappij, blijken zeer hardnekkig te zijn.

En er komen ook weer nieuwe verschillen bij. De maatschappij wordt steeds ingewikkelder, door nieuwe belangen- en interessegroepen, groepen met een bepaalde levensstijl enz., en ook dat manifesteert zich in de taal, meestal in bepaald woordgebruik. In dit verband valt te wijzen op het typische woordgebruik van de yuppies, de zogeheten turbotaal: *softi, socio, depri, afko, lesbo* enz. (zie hiervoor het boekje Turbotaal van Jan Kuitenbrouwer).

Ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is - dat blijft ook nu gelden maar dan op een andere manier dan vroeger.

1. De tekst van dit artikel is voor een belangrijk deel gelijk aan de tekst van de lezing die op dinsdag 24 januari 1989 door mij gehouden werd voor de Historische Vereniging Vlaardingen. In de lezing werden ook nog wat opmerkingen over de vormleer en de syntaxis gemaakt. Ik dank de medewerkers van het P.J. Meertens-Instituut (Amsterdam) en van het Vlaardings Gemeentearchief voor hun assistentie bij het verzamelen van het materiaal en ik dank Rob van der Zalm (Amsterdam) voor zijn hulp bij het persklaar maken van de tekst.

2. Vergelijk voor de economische ontwikkeling rond 1880 Den Admirant 1954 en Postma 1958. Een onderzoek naar immigratiepatronen in die tijd zou zeker de moeite lonen.

3. Merkwaardig is dat er onder de woorden met *ô* in de Mijmering twee zijn (*ôver* en *ôpen 'hopen'*) die volgens herkomst (zie volgende alinea) de betreffende klank niet zouden moeten hebben. Fouten van D. (Drossaart) of juist een aanwijzing dat we bij D. niet aan Drossaart mogen denken? In de bronnen die zeker van Drossaart afkomstig zijn, vinden we dergelijke fouten niet.

Bibliografie

M. den Admirant, 'Sociaal-historische schets van Vlaardingen (1814 - 1914)', in: Zuid-Hollandse studiën 4, 1954, 171-217.
J.A. Alberdingk Thijm (ed.), Bulla 'ineffabilis' in de Nederlandsch en Vriesche talen, Amsterdam 1878.
C. van Bree, Historische grammatica van het Nederlands, Dordrecht 1987.

D., "Mijmering van een Vlaardingschen waker", in: Jaarboekje voor de stad en het kanton Schiedam 36, 1882, Mengelwerk 32-34.

Jo Daan en M.J. Francken, Atlas van de nederlandse klankontwikkeling (ANKO).

Kaarten en tekst, Dl. 1, Amsterdam 1972. Dl. 2, Amsterdam 1977.

Klaas Hanzen Heeroma, Hollandse dialectstudies, Groningen en Batavia 1932 - diss. Leiden.

Jan Kuitenbrouwer, Turbo-taal. Van socio-babble tot yuppie-speak, Den Haag 1987.

J.A. en L.L. Leopold, Van de Schelde tot de Weischel. Nederduitsche dialecten in dicht en onacht, Dl. 1, Groningen 1982.

C. Postma, Korte geschiedenis van Vlaardingen, Vlaardingen 1958.

A.F. Stolk, "Het dialect te Vlaardingen", in: Noord & Zuid 3, 1880, 111 - 118.

M. Storm-van der Knaap, De klanken van het Vlaardings dialect, ± 1961 - M.O.B.-scriptie bij A. Weijnen.

P. van West, Vlaardingen en Vlaardinger-Ambacht voorheen en thans, Vlaardingen 1910.

A. Weijnen, Dialect-atlas van Noord-Brabant, Antwerpen 1952 - Reeks Nederlandse Dialect-atlassen 9. (hierin ook opgenomen Vlaardingen)

A. Weijnen, "Klankontwikkeling in Vlaardingen", in: Mededelingen Nijmeegse Centrale voor dialect- en naamkunde 10, 1971, 5-10.

Johan Winkler, Algemeen nederduitsch en friesch dialecticon, Dl. 2, 's-Gravenhage 1874.